

Осіння думка.

Зиму суворою птахи почули,
Живо знялися на південь майнуди.
Любим та вільним здається їм світ:
Всюди є місто, тепло і привіт.

Слухав і я, як дробив шуміли:
„Хмуриться небо, поля помаринці;
Вітер опалез листа зрима,
Скоро вже прийде і люта зима“...

Слухав... А птахи а-за хмар аж гу-
кали:

Гайда за нами—морози настали!
Крила розборкай і вільно, як ми,
Гайда на південь від злої зими!

—Ой, ви, байдуки!, гадав я з жур-
бою:

Стрінувся давно я з страшною зимою,
Бачу, як стине країна моя,
Тільки навки зостанусь тут я“.

Я. Мамонтов.

Муза гніву та зневіри.

На початку року 1907-го, в самий розпал політичної боротьби в Росії, в епоху військових судів та виборів до другої Державної Думи, появився в Петербурзі збірник поезій невідомо до того часу автора—О. Олесь... „З журбою радість обьявляв“—так звався той збірник. Я одзначав тут час, коли вперше пролунала Олесена муза через те, що він обдівся на збірничку молодого поета, поклавши на його творчості таку видиму по-знаву, якої жадним способом обминути не можна.

Вже цей перший збірник Олесе-вих поезій збудив великі надії на автора серед українського громадянства. В перших спробах молодого поета чуто було таку сміливу ходу, свіжість фарб та силу не аби-яку, що їх давно вже не знала українська поезія. Надії ці ствердив незабаром другий збірник поезій того ж таки автора—„Поезія, книжка друга“, що вийшов р. 1909-го. Українське громадянство і навіть критика наша, що систематично свідчалася з оцінкою молодих талантів, завважила ці пер-

ші, але такі визначні спроби і привітала українське письменство з придбанням нового потужного таланту.

Не маю я тут на думці переказувати ті речі хвалити, що доводилося за свої поезії чути д. Олесеви; не хочу вертатися й до тих задоволеннях та поштовханих вигуків задоволення й ралюців, до тих виразів „народної гордості“, що вітають у нас кожну великонадійну силу, а надто в сфері художественно-артистичної творчості, на яку раз-у-раз ширший відгомін бував серед громадянства. Замір у мене йти: я хочу просто переглянути виставлене на суд громадський надбання молодого автора, зважити його зміст і форму і тим самим хоч почати знайти освітлення душі поетової, його думок, його творчості і протезити за розвитком його таланту, а вже на підставі цього сказати, який саме скарб придбало в особі д. Олесея наше письменство. Матеріалу, що подав автор у двох згаданих збірниках, цілком на це досить. До того ж усі поезії Олесеви датовано,—отже беручи на увагу ці дати, можемо зрозуміти не тільки—скажу так—статистику, але й динаміку його творчості, її рух і навіть той темп, з яким вона поступала від першого свого поетичного слова.

Єсть дві категорії творців. Одні починають неспомилу, йдуть обережно, часто напам'яць, і по малу, ступін по ступінці розгортають свої скарби та надбання. Кожен ступінь свій наперед такий творець здобуває важкою працею і повинен добре осягати на здобутій позиції, яким перейти до дальшої. Талант цієї категорії можна спершу й не завважити і тільки осягає, коли вже везе силу розгорнуто, його перші твори набувають нової ваги, як прелюдія до могутнього епію, в якій чуто вже було характерні ноти. Творці другої категорії зовсім інакше починають. Вони з'являються якось несподівано й одразу вже немов готовими, виробленими не тільки в головних рисах, а часто і в деталях, посідаючи зразу ж і піррогу думки, і блеск форми, і

різноманітність та багатство мотивів. Спалахували зразу, вони потім можуть горіти нерівно, але раз-у-раз вони і вже перші проблески їхньої творчості виявляють найбільш характерні у їх риси. Так чи інакше можна стягнутися до такого таланта, але пройти поза його, не помітивши—неможна: він, мовляв, сам у себе очі вбірає і опломіць приковує до себе вашу увагу.

До цього останнього гурту, знається мені, належить д. Олесь. Рідко кому з письменників пасти так одразу звернути на себе увагу і зводити собі загальне признание, як це було з д. Олесею; рідко хто починає так блискуче, як він. В паралель йому з цього погляду можна поставити в нашому сучасному письменстві хіба д. Вивиченка, що своїм першим же оповіданням викликав безліч розмов та думок. Маємо, видима річ, діло з талантами думки і міцями, що свідомістю ступи до себе, зразу ж виходять на обрій зоряні першого ранку. Це не значить, певна річ, що такі таланти з'являються справді цілком готовими, що їм нікуди вже йти і ніяк розвиватися. Навпаки можна сказати—що дужчий талант, до довша перед ним путь до зеніту, до останнього слова своєї творчості, то ширші горизонти йому розгортаються, то перекатами глибше перед ним стелються. Може бути навіть, що талант зійде з тієї точки на бік, підлавиши під вплив якоїсь вузької тенденції, що звяже крила вільної творчості й на якийсь час сплнить лют бі до свого зеніту. Щоб не ходити далеко, можемо взяти для прикладу того ж таки д. Вивиченка, що в більшості своїх останніх творів коли чий і показує, то хіба те, як не повинна свого хисту зживати людина, справжньою творчою силою обдарована. Це аномальний розвиток, але все-таки розвиток, і ніяка людина, а тим паче талановита, не споїть на місці. Отже великої ваги річ придивається до цієї динамічної сторони діяльності письменника, глянучи на

його в процесі вироблювання, підчас руху од певної вихідної точки до того найвищого пункту, якого він досягти може, складаючи до купи пружорядну силу з власними спількуваними.

Звідки ж виходить д. Олесь і куди просте віз, якими стежками переходить і з якими думками? Питання не надзвичайної ваги для того, хто хотів би заглянути, скажу так, в лабораторію поетичної творчості нашого автора. Вихідну точку його аразу ж вирвано поставлено.

В дитинстві ще... давно, давно
колись.

Я вибіг з хати в день чудовий...
Шумів травою степ шовковий,
Сміявся день, пісні лілїас...
Весь божий світ сміявся, радів...
Раділо сонце, ніч, луки...
І я не винів жодної мурки

І залезши в серці згукни
І розлінулося між перших снів (з жур-
бою... 3).

Од зрідки звялились пісні поетові. Велика природа і життя людське на-погли вразливу душу вражливими цаста і мукі одночасно і викликали з серця першої епію—стой, мовляв словами одного забутого російського поета—„первий младенческий крик“—вельми рідна ідея „вспомни“! Не всякий почував в собі народження власної тієї думки, не кожен і тує її крик в своєму серці. Єсть люде, що цілий вік живуть за чужими думками; у інших власна думка народиться пізніше, ще у інших—раніше, і цілком може почувати себе та людина, що зачула її у себе авчасу. То прокидається творчість потенційна і вона, з народженням власної думки, не дасть вже заснути людині, вона і на з'являє природи, і на події людського життя кіна світо певного розуміння. „Щаста-мука“, „журба-радість“, то-і-то життєві, беручи слово це в найширшому розумінні, контрасти—ось перше, що сплинуло на собі погляд нашого поета в той день, коли він опинився серед природи і усвідомив її для себе. Про ці контрасти й заговорила новонароджена думка. Почування життєвих контрастів зробилося відтоді пануючим у

душі нашого поета й покляло ознаки свої на його піснях. Адже не випадом, що провідну думку цілого збірника Олесевого поклав аж самим заголовком—„з журбою радість обьявляв“, і до таких контрастів він вертається вступо в своїх творях.

З журбою радість обьявляв...
В словах, як в жемчугу, мій сміх.
І блиск, і стужа в той же час,—
І як мій розв'язи їх?
В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спить...
І в нас мій бити боротьба,
І дужчий хто—не знаю я (з жур-
бою... 4).

Зате знає поет, що муча і цаста, журба й радість, сміх і слюзи—однакові мають право на увагу поетову, і поетом життєвих контрастів переважно зробився д. Олесь. Вже в першому крику своєї свідомої думки він зацікавився ними і в перших рядків його творів ми знаходимо цей мотив. У житті д. Олесь швидко шукав-досягнув „щастя-муки“, додивляється до цього двохстороннього процесу життя і свої думки та спостереження виявляє в гарних, оригінальних образах, що виаблять своєю красою читача й справляють на його велике враження. Як справжній визначний талант, щедро обдарований поетичною силою, отим секретом творити образи, д. Олесь не належить до якої-будь шаблонної школи, до якогось тенденційно доброго напрямку. Він просто творить так, як йому безпосередня інтуїція кажує, незалежно од своєї власної свідомості й теоретичних симпатій. Він дає те, що має в душі своїй—багату образів і думку про життєві контрасти, як головний мотив, що знов же таки може не зовсім свідомо напад на усім духовним складом поета.

Життя їх стравило тернами негода,
А смерть їх безсмертям зустріла (з жур-
бою... 57).

так говорить д. Олесь про борби за народне діло. Життя, джерело щастя і втіхи, дає самі муки, а смерть—морок довільний і забуття—огорга сай-воком безсмертя, невмирущої слави. Це найвищий ступінь життєвих контрастів, до якого піднявся д. Олесь, але

Муза гніву та зневірря.

Кінець *).

IV.

Те, що зродилось тільки під впливом часу, а часом мусить і минути. Опала висока хвиля, знизився загальний рівень громадянства, прошуміла буря й затихла... орли загинули, поміткою вернулася в стан первісний і... поет, якого винесла на своєму гробі та висока хвиля, став на роздоріжжі. Ще часом обзивється він гордим, палким словом, але загальний тон його пісень не той вже став, нові нотки в йому забрехали—нотки зневірря, розпачу й вагання, вагання навіть що до самого себе. Другий збірник поезій Олесевиць, що вийшов цього року, виразно відбиває на собі цю переміну; загальний тон його—тон зневірря, що прохопиться іноді обуренням і знов зараз же опадає до розпачливої скарги та жалів. І це легко зрозуміти. Не стало того, що давало поетовим пісням шалений темп, що повертало слова його на стріли, на искри палючі—і вони загасли, коли хочете—мусіли згаснути. Адже

В країні мертвій та безплідній,
В країні зради і п'яних („Поезія“, 24).
як його і встояти самітньому, покинутому борцеві, як його і шивати бадьорих пісень на бойову ноту... Ще так недавно,—дівлючись на море, згадує поет—

...і ми на волю равняли,
В сірі скелі били...
А тепер—
Море, море! гаяли, усюди
Наших хвиль могили („Поезія“, 15).

Тепер у рідному краю—
...у тій пустелі,
В краю прокляття і ганьби („По-
езія“, 43).
знов сліпі люде блукають без надій і без мети, а самий край увесь „в труні лежить“ „з стражданням на устах і кров'ю на чолі“ („Поезія“, 78). І як ілюстрацію, д. Олесь дає вам картинку того, як виразжали засланців у далеку дорогу, в чужу чужину, на довічне заслання. На віки прощаються вони кріз ґрати з рідним краєм і з народом, за який боролись і мучились і втратили волю, немов живцем у труну лягаючи.

І ось вони на мить одну спляклися
І на селян кріз ґрати задивилися,
А ті стояли, як каміння,—
І хтось, музичні машини,
Дивився на вікна і сміявся:
„А що, голубчику, попався?“ („По-
езія“, 109).

Чи ж не мають права оті приборкані
люде скрикнути разом з поетом:
Ах, ми конаємо в муках подвійно:
Раб перед нами („Поезія“, 159).

Так, про свої подвійні муки вони мають право говорити і яка поетові, що ті муки виявив. Але й тим разом, у своєму зневіррі, д. Олесь пішов далі за *таке* право. Він, що бачив руйнування великих надій—він не стерпів його і сам захитався. Він утратив віру у власні сили; рука, що високо держала „знамена боротьби“, що збиралася нести „народові „скрижалі“, що не вагаються посилати кулю похливному—та рука сама затремтіла. Почулись розпачливі звуки: Свої—серія нам виривали,
Чужі—тесали нам хрести;
А ми дивились і не знали,
Куди нам з цвинтаря йти („Поезія“, 48).
І хоч „дурна Надія,—каже поет,— мене тернами кудись веде“ („Поезія“, 23), але іменно *кудись*, куди ж—неві-

домо, „Чим вітну вас?“—питає поет: на що ясне я вам вкажу?
Де зілля я знайду на ваші рани?
Ні, ні! я вам нічого не скажу,—
Уста мої скули кайдани.
На наш бенькет були вже сплетені
вінки.

Стояли вже для нас столи накріті...
І ось—лежать ростоптані квітки,
І наші келихи розбиті.
І ніч страшна іде... страшна, мої брати...
І так голосить жалібно каліка,
А там, немов серця людські, горять
скирти.

Щоб може згаснути на віки.
Незречий сам—на що мене в оам окажу
І як в лісах знайду я трав на рани?..
Ні, ні! я вам нічого не скажу,—
Уста мої скули кайдани... („Поезія“,
50—51).

„Даремно все“,—говорить поет на іншому місці:—

І голос єсть, і кобзу маю,
Рука ж моя не хилиться до струн
 („Поезія“, 101).

бо важко серед мертвого поля при-
подоблюватись „гласові воїючого в
пустині“. І ось—

Стою один... журюсь самотю на руїні,
Співаю щось помалу і без слів...
Нудні мої пісні, як нудно на Україні
Серед могил і зломаних хрестів („По-
езія“, 102).

На руїновіщі ввижається навіть іноді поетові, що вже „білий стяг примир'я має“. Правда він розуміє, що це пуста омана, що згоди не може бути—

О, ні! о, ні! Розбитий храм
Встає живий в мой ойув
І кличе знов в бої криваві
 („Поезія“, 134).

Але характерні для Олесья третього періоду самі думки про згоду, характерне оце роздвоювання у поета, коли

Одна рука меча тримає,
Друга синія червону кров
 („Поезія“, 145).

не пройшли, як бачимо без сліду

хвилини зневірря й заєпаду. Оттут от і виривалась та болюча скарга, що я вже згадував:

Народ, як мертвий, спить без снів,
А я на лірі граю
І вас, нудьгуючих панів
Піснями розважаю,—

скарга а прокльомом, з ганьбою собі самому і а бажанням нести „народові скрижалі“, що розбивається, додаймо, об неможливості виконати це велике діло найпривітнішим шляхом.

Коли вже в першому періоді діяльності д. Олесья виразно брешуть песимистичні нотки, то тут вони вриваються вже цілими акордами, цілими п'єсами. Коли там підставою до песимизма була особисті почування, розбрат між мріями й дійсністю, життєві контрасти, абстрактний „Weltschmerz“, то тут песимизм росте вже на громадській основі, на підвалині конкретних з'явищ. Правда, останніми часами д. Олесья частенько вертається до старих тем особистого життя, пробує знов узятись до малювання тих самих загальних контрастів,—напр.

В душі останній промінь гасне,
Як чорний ворон, ніч літає,
А сонце чисте і прекрасне
Кріз слюзи усміх посланя.

(„Поезія“, 21).
Та в спробах цих раз-у-раз чутно вже ширший підклад. Автор закуштував уже принади од громадської боротьби, спробував і горчі од зневірря, і в самі особисті п'єси вривається вже громадський елемент. І песимизм поглибляв. Це вже не лагідний „усміх кріз слюзи“, не легенькі протиставлювання абстрактних контрастів,—це шалений регіт і безмежна туга, це біблійні бачування, варті Єремій—пророка своїм безощадно суровим тоном.

Прокляття, розпач і ганьба!

Усю пройшов я Україну
І сам не знаю, де спочину
І де не стріну я...
Зрештись себе, забути ім'я,
Всесвітнім соромом покритися
І не соромлючись дивитись—
Це дійсність, сон?—не знаю я.
О краю... скільки сліз
Було в мені... і ласк і вітків...
Які чудовні трави-ліки
Для ран твоїх в собі я ніс...
Ти „п'яний спав... А я горів,
Душа ставала крем'яною,
І не слова тепер спокою,
А искри креше з неї гнів.

І їх, як зерна, кину я
В твої полях, стенах і луках,
І може ти в пекельних муках
Згадаєш згублене ім'я („Поезія“, 130—131).

І знов доводиться сказати, що в часів Шевченкового „Юродивого“ не чула Україна такого колючого слова з прихильних уст. Любов до рідного краю і разом зневаність до його рабських учинків соромітьких робить поета „обличителем жестоких людей неситих“ і дає надзвичайну силу його скорботним плачам. З цієї категорії знов маємо цілу низку поетів: „І ви покинули“, „В країні мертвій і безплідній“, „В міщанській одіжі і в рідному вінку“, „Над морем“, „Ми плакали на цвинтарі безсли“, „Поставте келихи і оргі сплять“ і т. и. Всі ці твори мають вагу не тільки як матеріал для пізнання автора їх, а й для громадського опізнання, для характеристики того „времєня лютого“, що судила доля пережити авторів разом із цілим краєм.

В.
Я не мав претензій дати цим нарисом вичерпуючу, мовляв, характеристику д. Олесья. Та це ще й не можливо тепер зробити просто вже через те, що маємо діло не з скінченною й довершеною величиною, яку можна з певністю зміряти, визначити її зріст, вагу і міру. Поет тільки ви-

ходити на літературну ниву, він це в періоді росту і перед нами — не треба — не треба того забувати — перші спроби молодого таланту. Широкий шлях, або — краще сказавши — багато шляхів стелиться перед ним, і куди саме він піде — хто це може знати і чи не порано про це загадувати? Може бути, піде просто і дасть нашому письменству твори високої артистичної та ідейної вартості: на це у його сила єсть і кисту вистарчить. Може бути, зверне на якісь мавпів, де розминюватиме свої скарби на ті чи інші дрібні мідяки: це теж буває, на жаль, з високоталановитими й щедро обдарованими людьми, що захитались серед обставин життя. Я не ставлю тут ніякого прогноза, я просто хотів тільки зазначити „три мента“ в подовгій ще творчості самого автора, оте чергування в його настроях — од абстрактного песимізма в першому періоді через бойовий настрій у другому до конкретного осуду подій і разом хитання та вагання в третьому. В кожному з тих трьох зазначених періодів своєї діяльності д. Олесь виступає співцем контрастів, — це його загальна раса, це, як сказали б у старовину, нафос його поезії. Та не однакові він, як індивідуальна особа, ставиться до цього загального з'явнища, що освітлює й освітує його, як поет. Спершу життєві контрасти бере він просто, як факт, і через те переважають тут *отис* чи то природи, чи психичних настроїв та переживань. Далі поет пробує висупити дієвою особою в коліях та контрастах, і тут вже цікавить його *отуриння логика* подій, та *істота* переживань, що виявляється даними подіями неважливо від околицьної їх природи. І тепер поет дає не тільки

те, що єсть, а те, що на його думку повинно бути; од категорії „суцього“ переходить до категорії „должного“. Першій, в третій і поки що останній період д. Олесь почастіше вертається до свого найпершого погляду на життєві контрасти, як неминуучий факт у житті, але вертається не механічно, а вбросаний вже переживаннями другого періоду — не тільки виробленою технікою, а і досвідом та... зневіррям.

Три моменти ці коли й не дають повної характеристики нашого поета, то хоч показують тенденцію, по якій має нахил розвиватись його талант. А що він безперечно розвивається, про це й говорити нічого. Другий збірник Олесевих поезій і формою кращий, і висловом дужчий, і що до техніки стоїть далеко вище від попереднього. Але з ідейного боку — це теж безперечно — поезії останнього року показують ступінь назад, як що рівняти їх до другого періоду. Коли б мене спитали, котрий збірник Олесів більш мені до вподоби, то не вагаючись назвав би я „З журбою радість обнялась“, дарма, що тут більший процент незрілих і невироблених творів. І це не через те, що мені більш до серця ніби то промовляв бойова поезія, — зовсім ні, а через те, що останній збірник дає ознаки того надлому самої індивідуальності автора, який (надлом) може й загоїтись, але може й ще більшу розколинку дати. Тут єсть зародок настрою, що вже довів до літературного занепаду другого визначного з наших молодих письменників, д. Винниченка.

Справді, поруч отих чудових еремід, які тільки безмежний гнів може викресати з безмірно люблячого сер-

ця, ми знаходимо пьєси, повні безоглядного розпаду та зневірря. На своєму місці ми їх зазначили, оті скарги на бездоріжжя, на власну незрячість і т. и. Ми розуміємо причину отах жалів та нарікань. Час, що побризкав кров'ю поезові пієні, той самий час своїми подіями багато де-чого з первісної віри повинен був розбити, багато рознести надії і втопити їх у хвилля розбурханого життя. Але ж міняються стежки, міняються засоби — останній же пункт подорожі, її мінчева мета мусить бути одна, і її повинен знати не тільки громадянин, але й співець, а надто той співець, що марить світлим іншим і нести „народові скаржали“. І я боюсь, що д. Олесь тепер її не знає. Він знав її тоді, коли творив свої „Три мента“, але тепер — „знемігся я“, „зневірився я“ („Поезії, 160 161) і загубив мету, загубив її. І здається мені, що від цього знання й залежить весь безоглядний песимізм д. Олесів в останній час його діяльності. Пригадую собі знов оте —

*Дурна надія мєє терняи
Кудись всєде,*

і оце „кудись“ та ще виразний епитет до надії сіють тривогу за талановитого поета. А що як та „дурна надія“ та заведе його в такі місця, де зовсім не слід йому бути — в які-небудь невиявлені нетри сучасності? А що, як зведе вона його з того ясного шляху, на який був ступив уже раз поет в середній період своєї діяльності?... Тоді він знав, куди й кудю йти, і йшов сміливо і вниши міг повести за собою, сам міг уже світити. Тепер цієї певності нема...

Нема? — то треба здобути її, треба переглянути стежки і знов вибрати напрям. Але просто „кудись“ іти за

надією, та ще й — вибачте на слові — дурною, то можна в дуже небезпечному місці опинитись. Колись д. Олесь, шукаючи фарб і слів та згуків собі, сміливо казав, що він знає, де їх знайти:

Я в казку дивную свою
Усю фантазію авілюю,
Зроблю усе живим, чудовим,
Тасмиости, розкошів повним
І в казці дійсність одібу („З жур-
бою“... 90).

І це, розуміється, право поета — всюди шукати собі матеріалу, аби одухотворена і в горні творчості переварена дійсність справді одбивалась у його творах. Але не забуваймо, що в царстві казки пишню бувають і небезпечні фатамагорії, — що, як саме вони посядуть поета, який згубив стежку і не може, ідучи на-осліп, тропи набігти?.

Не ва те я ставлю такі питання, щоб дорікати поезові або принижати його. Між тим, що досі дав д. Олесь, уже єсть твори високої вартості і це само вже накладає на нас повинність з увагою та обережністю ставитись до розвитку молодого таланта й остерегати його перед небезпечними стежками. Кому багато дано, від того й вимагання великі і біль дужчий стійке серце, як що тих вимагання не справдять така людина. Поблажливість потрібна тільки середнім людям, а більші на зрієт повинні гидувати нею й сами до себе прикладати як найвищу мірку, щоб ним раз-у-раз держати себе в руках, вироблюючись в дужчу й гармонійнішу силу, ідучи вперед і вище — все вперед і вище. З другого боку, всякий талант — то наш громадянський скарб і ми всі повинні його стерігти й контролювати, чи раціонально його фізичний власник витрачає громадське

добро. Певна річ, марка раціональності одна до одної не приходяться, — кожне свою має, і тут на підмогу треба ще власної самосвідомості таланта, його чуття і найголовніше — знання мети своєї й шляхів до неї. Як що єсть це, то ніяких роздоріжжів йому не страшно, а усяких ваганняв уміє він вибратись на чистий простір, де зможе розгорнути на цілу широчінь усю свою силу і ввесь хист свій.

Отже бажаючи цього найдужче молодому нашому поезові, закінчу його ж таки бадьорим словом:

О, ще не всі умерли жалі,
Не всі проспівали пієні,
Не всі захмарилися далі, —
Ще кров кипить, дьєсоче в шалі,
І серце б'є, як дзвін, в мені,
І вся душа в огні.
Життю і вам я не скорюся,
Вогню словами не залюю, —
Я буйним степом розгорюся.
Я мером співів розвілюся
І в кожду пієню уявлю
Весь жар, всю кров мою („З жур-
бою“... 116).

Колись д. Франко, розглядаючи твори д. Лєві Українки, вимовився був, що „ця хора слабосила дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну“. Багато правди в цих словах — справді в нашій поезії було аж надто безсило квітіння, та скарб, та нарікання. Але ось од д. Олесів Україна почула не тільки справді поетичне, але заразом і безперечно мужнє слово і певне, має право сподіватись і бажати, щоб слово це дунало, не змовкаючи і на прийдучі часи...

Сергій Єфремов.